

PAUL JANSSENS, "*Standenongelijkheid*". *Het adelsbeleid in de Zuidelijke Nederlanden van de vijftiende tot de negentiende eeuw*, K.U.Leuven, 1988; promotor: H. Van der Wee

De toekenning van adellijke onderscheidingen vertoont, vanaf de vijftiende eeuw tot op het einde van het Ancien Régime, een merkwaardig verloop. Twee eeuwen lang komt de kurve niet of nauwelijks van de grond. Eerst vanaf het einde van de zestiende eeuw komt de uitreiking van adelsbrieven goed op gang.

Zolang het vorstelijk adelsbeleid een marginale betekenis behield, werd de toetreding tot de adel geregeld door sociale assimilatie. Grondheerlijk bezit en de hieruit voortvloeiende feodale dienstplicht speelden hierbij een essentiële rol. In de Zuidelijke Nederlanden viel de demilitarisering van de adel met de Opstandsjaren samen en deze politieke crisis liep uit op een nieuw machtsevenwicht tussen de vorst en de bevoorrechte machten.

De ontplooiing van het vorstelijk adelsbeleid vanaf 1588 situeert zich in deze gewijzigde machtsconstellatie. Het gevoerd adelsbeleid biedt dan ook een trouwe weerspiegeling van de bestaande machtsverhoudingen. Het regime werd gekenmerkt door een machtsdeling tussen de bevoorrechte machten en de vorstelijke administratie. De doorbraak van de mercantilistische denkbeelden verleende geleidelijk ook aan de actieve burgerij toegang tot de adel.

Een statistische analyse van de duizenden uitgereikte adelbrieven brengt de toekenningscriteria aan het licht, die door de overheid werden gehanteerd. Een dergelijk onderzoek is vooral belangrijk om de ontwikkelingen in de sociale waardenschaal op te sporen. Want de draagwijdte van het adelsbeleid situeert zich in de eerste plaats op mentaal vlak. Het leidt ook tot een valorisering van de staatsdienst, en in mindere mate ook van het bedrijfsleven.

Het traditioneel normenstelsel werd beheerst door wat de tijdgenoten eer noemden. Eer betekent in dit geval een bijzonder ongelijkheidsbesef. Het wezenlijk onderscheid tussen het Ancien Régime en de moderne staat betrof de soevereiniteit. De traditionele monarchie kenmerkte zich door een privatisering van de overheidsrechten. De ongelijke verdeling van deze rechten bepaalde de plaats van iedereen : van de koning, die op de soevereiniteit aanspraak maakte; van de bevoorrechte machten –de Kerk, de steden en de grondheren, maar ook alle corporaties-, die de lokale bestuursbevoegdheden grotendeels in handen hadden; van alle onderdanen tenslotte, die hun specifiek rechtsstatuut ontleenden aan de bevoorrechte gemeenschappen waartoe zij behoorden (beroepsorganisatie, heerlijkheid en gewestelijk vorstendom). De ongelijkheid voor de wet beheerste de hele juridische sfeer van het Ancien Régime.

De moderne waardeschaal vindt zijn inspiratiebron in het utilitarisme. Het moderne denken stelde de verdienste in de plaats van de eer. Deze verdienste werd afgemeten aan het algemeen welzijn, aan de bevordering van de menselijke ontplooiing. Deze nieuwe waarden hadden ook sociale implicaties. Zij droegen een wijziging van de sociale hiërarchie in zich. De economisch actieven, de producenten verdrongen de politieke klasse van de eerste plaats. En dit vormde dan weer een voedingsbodem voor de politieke aanspraken van de burgerij. Dit werd duidelijk na de Revolutie. Het criterium van de elite was toen niet langer

meer de afkomst, en evenmin de deelneming aan de vorstelijke machtsuitoefening. Voortaan bepaalde het vermogen, voor een tijd, de sociale hiërarchie.

Het zou echter gewaagd zijn uit de adellijke toekenningscriteria conclusies te willen afleiden over het sociaal-economisch profiel van de edelen. Op ieder tijdstip troffen de adelbrieven slechts een onbeduidend deel onder hen. Bovendien betekende een adelbrief slechts een momentopname in de sociale opgang van de begunstigde familie. Daarom hebben wij het onderzoek naar het adelsbeleid aangevuld met een profielbeeld van de adel na vier eeuwen vorstelijk adelsbeleid.

Dit leidde tot enkele opmerkelijke bevindingen. Men zou ongelijk hebben de onophoudelijke stroom adelbrieven met een inflatie van adellijke onderscheidingen gelijk te stellen. Met een percentage van ca. 0,25 behoorde de adellijke bevolkingsdichtheid in de Oostenrijkse Nederlanden tot de laagste van Europa. Bovendien was de levensduur van de adellijke geslachten veel hoger dan wat veelal wordt vooropgesteld. De zeven- en achttiende-eeuwse geadelden bleven tot op het einde van het Ancien Régime een minderheidsgroep vormen.

De Restauratie-adel was zeer vermogend. Dit was in de eerste plaats toe te schrijven aan de derogatieregels, die tot op het einde van het Ancien Régime van kracht waren gebleven en voor de verarmde adel het verlies van adeldom inhield. De Revolutiejaren zorgden voor een supplementaire schifting. De marginale adellijke fortuinen overleefden de afschaffing van de heerlijke rechten, de Franse oorlogsbelastingen en de consolidatie van de openbare schuld niet. Eén derde van de oude adellijke geslachten werd na 1815 niet opnieuw in de adelstand opgenomen. Interessanter nog dan het adellijk vermogen is de plaats die de edelen onder de vermogenden innamen : hoe vermogend zij ook waren, onder de vijfhonderd rijkste Belgen van 1840 vormden zij geen meerderheid. De edelen waren rijk, maar niet alle rijken waren van adel. Adel tot vermogen herleiden is dan ook onhoudbaar.

Blijft tenslotte de beroepsbetrokkenheid. Ook hier werkt het onderzoek verhelderend. Ruim twee derden van de edelen oefenden in het begin van de negentiende eeuw geen professionele activiteit of bestuursfunctie uit. We vinden hier het vertrouwd beeld van de adellijke rentenier terug. De herwaardering van de ambtelijke loopbaan, en in zekere mate ook van het zakenleven, volstonden niet om het sociaal gedrag om

te buigen. De persoonlijke en familiale verdiensten, waarnaar de adelbrieven verwezen, betekenden slechts een overgangsfaze in een familiale evolutie naar het rentenierschap.

Doorheen de negentiende eeuw vertoonde dit adellijk profiel een merkwaardige stabiliteit. Met het Burgerlijk Wetboek -en meer bepaald met het gelijke erfrecht- hadden de revolutionairen de ondermijning van de grote fortuinen na verloop van enkele generaties op het oog. Zij hadden echter gerekend zonder de beperking van het aantal erfgenamen. Het celibaat liet de adel toe te ontsnappen aan het dilemma tussen verarming (te veel erfgenamen) en uitsterving (te weinig erfgenamen).

Evenmin leidde de negentiende-eeuwse industrialisering tot een stelselmatige verarming van de adel. Talloze aanwijzingen illustreren de adellijke betrokkenheid op financiële en industriële ondernemingen. Belangrijker is de vaststelling dat de edelen op het einde van de negentiende eeuw binnen de vermogende topklasse talrijker waren dan in het midden van de eeuw. De industrialisering leidde ongetwijfeld tot de verrijking van een steeds groter deel van de burgerij, maar geenszins tot een gelijklopende verarming van de adel.

Voor de Revolutie vormde de adel de hoeksteen van de monarchie. Dit verband tussen het grondwettelijk bestel en de adel is de tijdgenoten niet ontgaan. Het verklaart waarom de revolutionairen overal met de vernietiging van de monarchie ook de opheffing van de adel doorvoerden. Ook waar geen revolutie aan het bestaan van de adel brutaal een einde stelde, was de evolutie gelijklopend. Adelbrieven waren gebonden aan de monarchie. Zij verschenen in Frankrijk op het einde van de dertiende eeuw en in het Duitse Rijk in de loop van de veertiende, als gevolg van de monarchale staatsvorming. In de meeste landen kwam hieraan dan ook een einde, wanneer in de negentiende en de twintigste eeuw het beginsel van de nationale soevereiniteit de traditionele monarchie uitholde. De voortzetting van een actief adelsbeleid was met de uitbreiding van het kiesrecht moeilijk verenigbaar. België is één van de weinige staten, die hierop een uitzondering maken.